

Kaspars Kļaviņš

DZIESMA NAV VAINĪGA:
SOLOMONA HENNINGA HRONIKĀ
PUBLICĒTĀS LIVONIJAS ZEMNIEKA
SŪDZĪBAS ĢENĒZE
UN INTERPRETĀCIJAS JAUTĀJUMI

Kurš gan jau kopš skolas gadiem nebūs dzirdējis nemainīgo viedokli par mūsu senču (sevišķi zemnieku) grūto likteni pagātnē – staigāšanu vīzēs un vergošanu “bargiem kungiem”, kas vēl joprojām bez domāšanas tiek kultivēts skolu programmās un masu informācijas līdzekļos. Tomēr interesanti uzzināt – kādi rakstītie avoti par šo “sūro pagātņi” liecina, jo, iepazīstoties ar daudzām vēstures liecībām, izrādās, ka tik nožēlojams mūsu senču liktenis nemaz nav bijis. Galu galā pat dzimtbūšana Latvijā (Kurzemē un Vidzemē) tika atcelta agrāk nekā Saksijā, Hannoverē, atsevišķās Austrijas provincēs, Ungārijā, t.s. Kongresa Polijā, Īslandē, Krievijā, Balkānos, Spānijā un Itālijā...

Viena no ļoti interesantām vēstures liecībām, kas tiek uztverta kā latviešu zemnieku grūtās dzīves rādītājs “vācu jūgā”, ir dzejolis par Vidzemes zemnieka sūro likteni:

Es esmu zemnieks Vidzemē,
Man grūti darbi pasaulē,
Es mežā kāp' uz bērza kok'
Un cērtu sedli, rat' un lok'.
Es tais' par kurbēm lūciņu
Un kunga klēti pildīju.
Tam baznīckungam tiesa tiek;
No Dieva protu es neniek.¹

Katrs, kurš šodien grib “staigāt vīzēs”, atradīs šeit pamatojumu savai identitātei. Arī visus padomju gadus dzejolis kalpoja kā latviešu zemnieku “apspiestā stāvokļa” rādītājs. Psniedzēji to citēja Vēstures fakultātes studentiem lekcijās, uz to atsaucās oficiālās Latvijas vēstures mācību grāmatās. Piemēram, 1953. gadā publicētajā “Latvijas PSR vēsturē” J. Zuša redakcijā šajā sakarībā attiecībā uz 15. gadsimta otrās puses un 16. gadsimta sākuma zemnieku

stāvokli Livonijā rakstīts: “Ekonomiskās un politiskās beztiesības apstākļos zemnieku stāvoklis kļuva arvien smagāks. Šī zemnieku grūtā dzīve atspoguļojās arī tā laika literatūrā. Kādā šai laikā sacerētā dziesmā teikts:

Es esmu zemnieks, vidzemnieks,
Man dzīve sūra kļūst...”²

Pats par sevi šis apgalvojums par 15. gadsimta beigām – 16. gadsimta sākuma Livonijas zemniekiem ir ļoti pavisams, neņemot vērā jau pašus Livonijas vēstures avotus.³ Šis dzejolis, kuru mācītājs Frīdrihs Bernhards Blaufūss (1697–1756) publicējis latviešu valodā sarakstītajā apcerējumā “Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu”, ir ļoti sens sacerējums. Tomēr arī izcilajam trimdas vēsturniekam Edgaram Dunsdorfam, kurš tik labi izprata Livonijas vēstures norises, “Vidzemnieka dziesmas” izcelsme palika mīkla. Pareizāk sakot, E. Dunsdorfs, nezinot patiesību, mūs maldina. Gan savā eseju krājumā “Deviņviru spēks”, gan monumentālajā “Latvijas vēsturē 1500–1600”, kas tapusi kopā ar Arnoldu Spekki, viņš kļūdaini apgalvo, ka šo dzejoli laikam sacerējis vācu dzejnieks Johans Hāzentēters, kurš 1547. gadā apmeklējis Rīgu un nosūtījis dzejoli uz Šveici Sebastianam Minsteram viņa pasaules hronikai.⁴ Jebkurā gadījumā E. Dunsdorfs viennozīmīgi kā pirmo dzejoļa publicēšanas vietu norāda 16. gadsimta humānista Sebastiana Minsterā ievērojamo tālaika pasaules aprakstu “Kosmogrāfija”, kas jau 16. gadsimtā iznāca vairākos izdevumos vācu, latīņu, franču, itāļu un vienā izdevumā pat čehu valodā. Taču, aizejot uz bibliotēku un izlasot visus “Kosmogrāfijas” izdevumus, dzejoli par Vidzemes zemnieku tur neatrast, kaut gan 1550. gada Bāzeles izdevumā ir publicēta vēstures literatūrā bieži citētā latviešu Tēvreize. Tātad cienījamais vēsturnieks ir kļūdiņies. Noturot minēto dzejoli par laikmeta liecību (kaut gan zemnieku patieso stāvokli neatspoguļojušu), E. Dunsdorfs to pievieno literārām liecībām par dzimtbūšanu Latvijā, nespējot ar šo materiālu neko iesākt.⁵ Diemžēl arī respektablajā, 1936. gadā Rīgā iznākušajā Baltijas seno tekstu apkopojumā (vācu valodā) Lucs Makenzens attiecīgo dzejoli raksturo kā senu, “par mūsu nevāciem sarakstītu dziesmiņu” no 1550. gada,⁶ neminot avotu, kurā tas publicēts.

Dzejoļa izcelsmi plašāk analizēt cenšas literatūrzinātnieks Aleksejs Apīnis 2000. gadā publicētajā pētījumā “Dzejolitis cauri gadsimtiem”.⁷

Pirmoreiz šis savdabīgais dzejolis parādās Livonijas ordeņa mestra sekretāra Solomona Henninga sarakstītajā “Vidzemes un Kurzemes hronikā”, kas publicēta Rostokā 1590. gadā – jau pēc viņa nāves,⁸ oriģinālā tas skan šādi:

*Der Eyfflendisch Paur steigt auff ein Bawm
 Dar auff hawt er ihm Sattel vnd Zaum
 Vnd machet dauon Stiffel vnd Sporen
 Fülletseim Herrn den Kasten mit Korn.
 Er gibt dem Pfarrherr seine pflicht
 Vnd weiß von Gott dem Herrn nicht.
 Ach Gott wie wollens verantworten die
 So jhres sawren schweiß genossen hie:
 Wer besser sie hetten der keinen gehat
 Wenn sie es werden finden mit ewigem schad.
 Und sein des Teuffels hellenbrat.⁹*

Šo rindu autors ir nezināms. E. Dunsdorfa versija par Johanu Hāzentēteru kā dzejoļa autoru ir atmetama, ņemot vērā, ka vēsturnieks pat nezināja dzejoļa publicēšanas vietu.

Faktiski dzejoļa sākotnējā redakcijā nevar runāt viennozīmīgi par "Vidzemes zemnieku", jo "Eyffland" jeb "Livland" līdz 17. gadsimtam nozīmē vienkārši "Livonija".

17. gadsimtā dzejoli savā ceļojumu aprakstā – vēl ar "Livonijas zemnieka" pieminēšanu – iekļauj vācu ceļotājs Ādams Oleārijs.¹⁰ Neilgi pēc tam pazīstamais Kurzemes latviešu pagānisma aprakstītājs Pauls Einhorns savā "Historia Lettica" (1649) "Livonijas zemnieku" jau pārveido par "Kurzemes" jeb "kuršu" zemnieku ("Curischer Baur"), visu pārējo atstājot iepriekšējā redakcijā. Katram tomēr savs reģions tuvāks... Arī vēlāk – 18. gadsimtā šīs dīvainās dzejas piedzīvojušas lielas metamorfozes. Mācītājs F. B. Blaufüss Rīgā 1753. gadā izdotajā sacerējumā "Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu" uzraksta latviešu valodā vēlāk tik populāro versiju par "Vidzemes zemnieku". Nu jau tiešām parādās Vidzemes, nevis Livonijas zemnieks vispār.¹¹ Savukārt latviešu valodas gramatikā Gothards Frīdrihs Stenders 1761. gadā "Vidzemes zemnieku" atkal pārveido par kurzemnieku.¹² Mums pazīstamais F. B. Blaufūsa pirmoreiz latviski tulkotais dzejoļa sākums: "Es esmu zemnieks Vidzemē, / Man grūti darbi pasaulē..." (ko dažkārt citē tuvāk vācu oriģinālam: "Es esmu zemnieks, vidzemnieks, / Man dzīve sūra kļūst...") pirmoreiz parādās 1647. gadā – ceļotāja Ādama Oleārija pierakstā:

*Ich bin ein Lieffländischer Baur
 Mein Leben wird mir saur
 Ich steige auff den Birckenbaum
 Darvon haw' ich Sattel und Zaum
 Ich binde meine Schu mit Baste
 Und fülle meinem Juncker die Kaste
 Ich gebe dem Pastor die Pflicht
 Und weiß von Gott und seinem Worte nicht.¹³*

Vēlāk – Ādama Oleārija sacerējuma Hamburgas izdevumā augšvācu “*saur*” pārveidots par lejasvācu “*sur*”, no kurienes arī nāk latviešu “sūrs”: zemniekam “dzīve sūra kļūst...”¹⁴ Pats dzejoļa stils ir kultūrvēsturiski ļoti interesants. Tas līdzinās 16. gadsimta ilustrēto skrejlapu stilam, kuras bez Vācijas lielu uzplaukumu piedzīvoja arī Francijā.¹⁵ “Es esmu...”, “Es taisu...”, “Man tā iet...” ir stereotipiskas formas, kādās dažādās skrejlapās kopš 16. gadsimta Rietumeiropā tika attēloti dažādi sabiedrības slāņi, sevišķi amatnieki, aprakstot katra amata būtību un pievienojot kādu sociālu atziņu, tai skaitā protestu.¹⁶

Taču ļoti interesants un vidzemnieka sūrās dzīves apdzejojuma kontekstā līdz šim neiztirzāts ir fakts par pilnīgi analogiska vācu (konkrētāk: švābu) zemnieku dzejoļa esamību 17. gadsimtā, kas pazīstams ar nosaukumu “Švābu zemnieku sūdzība” (“*Die schwäbische Bauernklage*”).¹⁷ Pilnā tekstā šis dzejolis par švābu zemnieka grūto dzīvi ir daudz garāks nekā attiecībā uz “vidzemnieku”:

Ach i ben an armer Baur,
Mei Leaba wird mr mächtig saur,
 I moin i könnt oft nimmer mehr:
 Ach daß I nie gebora wär!

Mei, horchat mir no a weng zua:
Mit Weida bend i meine Schua,
 Koi Frucht han i schier en dr Scheuer,
 Ond muaß doch geabe meine Steuer.

Vor Weihnachta iß i auf,
 Das Vieh ist auch im feile Kauf,
 Hergegen sind die Handwerksleut
 Gar teuer, Gott helf dem, der mir beut.

Die Contributz des greulich Tier,
 Macht, daß i mueß entlaufa schier;
 Der Waibel gheit mi elle Tag:
 I halt, es sei koi größere Plag.

Der Schultes ist mir au net hold;
 I woiß wohl, wo is han verschuldt.
 I sag bloß: er frißt ab der Gmoid.
 Jetzt isch er mir vo Herza feind.

Der Pfarrer weist ons zur Geduld.
 Ond sagt, es sei der Sündä Schuld.
 Er sieht, daß er sein Zehnta hab,
 Das Wetter schlag auf oder ab.

I muß ao emmer Frondienst do.
 Ond han doch net oin Schnell drvo.
 Ich wollt, daß der am Kraga hing,
 Der erstlich die Beschwerd anging.

*Im Sommer schaff i wanns so heiß,
Daß ob mir steht der kalte Schweiß.
O dann, o Pein, muß i zur Nacht
De wilde Säu erst halta Wacht.*

*I han koi Holz vor meinem Haus,
Versetzt ist das im Wald daraus,
Es raucht mein Ofa, s'regnet nei:
Es könnt ja je net schlimmer sei.*

*Führ ich schon Obst nei aufn Markt,
So pressed mi die Leut so stark,
Daß ichs muß halber schenken hin,
Wann ich dann schau zu meim Gewinn.*

*Dann laufad d'Schuldner her zu mir;
Der oi reißt da, der andre hier.
Dies treibed sie a lange Weil,
Bis i mein Geld mit ihnen teil.*

*Und woiß koin Heller zum Gewinn,
Es sei denn, daß i Schneller spinn.
Doch ist no ois des mi no plagt:
Im Winter muaß i auf die Jagd.*

*I bin ao in der Auswahl mit,
I trag en Pick em vierta Glied,
Ma trillt mi oft, i muß hinaus,
Es geht nun, wie es wöll, im Haus.*

*Im Wirtshaus wär mir trefflich wohl,
Wann i würd Bier und Tabak voll;
Doch borgt der Wirt mir nimmermehr,
I geb ihm dann oin Acker her.*

*Das ist nun kürzlich meine Klag,
Wiewohl i kaum die Hälfte sag;
Es glaubts kein Mann, als der's erfährt,
Wie jetzt der Bauersmann ist beschwert.*

*Wer ist, der dies Liedlin sang?
Ein schwäbischer Bauer ist er genannt,
Er hats gsonga und wohl bedacht,
Er wünscht elle Baura a guata Nacht.¹⁸*

Tā kā dzejoļa oriģināls saglabājies švābu dialektā, analīzes vaja-
dzībām sniegsim trīs pantus literārā vācu valodā no švābu zemnieka
sūdības atdzejojuma vācu tautasdziesmu portālā:

*Ach ich bin **wol ein armer Baur**
Mein Leben wird mir mächtig saur
Ich mein, ich könn oft nimmermehr:
Ach daß ich nie geboren wär!*

*Mein, horcht mir nur ein wenig zu:
Mit Wyden bind ich meine Schuh
 Kein Frucht hab ich schier in der Scheur
Und muß doch geben meine Steur.*

***Der Pfarrherr weist uns zur Geduld**
Und sagt, es sei der Sünden Schuld
 Er sieht, daß er sein Zehenten hab
 Das Wetter schlag auf oder ab.¹⁹*

Salīdzinot ar vidzemnieka sūdzību, šeit ir acīmredzamas līdzības. Par to liecina ne tikai dzejoļa sākums ar atskaņām “*Baur – saur*”, kurš ir pilnīgi identisks (vienīgi švābu dziesmā “Livonijas (Vidzemes) zemnieka” vietā minēts “nabaga zemnieks”). Latvijas kontekstā tas parādās 17. gadsimtā – Ādama Oleārija pierakstā. Taču, jau salīdzinot Solomona Henninga citēto pirmo Livonijas zemnieka sūdzības pierakstu 1590. gadā ar *švābu zemnieka sūdzību*, redzam, ka pati dzejoļa ideja, noskaņa un zemnieka grūtās dzīves argumenti ir pilnīgi identiski. Abos gadījumos zemnieks vairo kunga (kungu) mantu, pretī saņemot vienīgi postu. Turklāt švābu zemnieka dziesmā šādu kungu un izspiedēju uzskaitījums ir krietni lielāks, ieskaitot ne tikai muižnieka kļaušas, bet arī amatniekus, ar kuriem zemniekam jāsadarbojas un kuri iedzīvojas no viņa darba augļiem. Abos gadījumos minēts mācītājs – baznīckungs (*Pfarrherr, Pfarrer, Pastor*), kurš analogiski iedzīvojas gan no švābu, gan Livonijas (Vidzemes) zemnieka, par paša zemnieka dvēseli neliekoties ne zinīs. Tas pilnībā saskan ar reformācijas inspirēto katolicisma un katoļu garīdzniecības kritiku, kas Vācijā jau 16. gadsimta sākumā bija sasniegusi apogeju. Pat zīmīgais tēlojums par to, ka zemnieks taisa apavus no lūkiem, tiek minēts abos gadījumos. Livonijas zemnieka (vidzemnieka) gadījumā tiek minēts koks (*Bawm: der Baum*) vai lūki (*Baste: der Bast*). Švābu zemnieks apavus gatavo no *Weida – Wyden*, kas vācu literārajā valodā nozīmē *Weiden (Ruten)* – lūkus. Tātad saskaņā ar šīm dzejām kā latviešu, tā vācu zemnieki “staigājuši vīzēs”. Tikai šobrīd mūsu vācu kolēģi, risinot sociālus jautājumus, nemitīgi neuzsver savu “vīzēs staigāšanu”. Ja mēs par vēsturiskās realitātes atspoguļojumu pieņemam attiecīgos dzejoļus, sanāk, ka švābu (dienvidvācu) zemnieki bija daudz vairāk apspiesti par latviešu (Livonijas, citās interpretācijās – Vidzemes vai Kurzemes) zemniekiem, jo švābu zemnieka sūdzība ir krietni garāka, ar daudz lielāku pārestību uzskaitījumu.

No kurienes šī dīvainā līdzība, no kurienes vispār šis “zemnieka dzīves” tēlojums? Vai tiešām dziesma par “vidzemnieka sūro likteni” var tikt uzskatīta par Baltijas kontekstā radušos literāru fenomenu, vai drīzāk šeit ir runa par veselu Eiropas literāro tradīciju sociālās dzejas kontekstā? Šo jautājumu diemžēl nav uzdevis neviens latviešu pētnieks – arī Aleksejs Apinis savā plašajā pētījumā ne, jo viņš nav

zinājis švābu zemnieka sūdzību. Taču arī vācu folkloristi, vēsturnieki un literatūrzinātnieki, rakstot par švābu zemnieka sūdzību, nav to salīdzinājuši ar Livonijas zemnieka dziesmu. Par švābu zemnieka sūdzību Rolands Volfs, analizējot Dienvidrietumvācijas vēsturiskās dziesmas, raksta tikai to, ka šī dzejoļa tekstā iekļautas daudzās 17. gadsimta zemnieku sūdzības, bet tā saturs būtībā atspoguļojot visu feodālisma periodu.²⁰ Kā liecina *FolkWorld* portāls, arī slavenais vācu folklorists un sociālkritisko tautasdziesmu pētnieks Volfgangs Šteinics traktējis *švābu zemnieka sūdzību* vienkārši kā senāko vācu zemnieku sūdzības dziesmu, kas tautā pastāvējusi no 17. līdz 19. gadsimtam.²¹ Interesanti, ka Livonijas zemnieka sūdzība ir senāka – tā fiksēta jau 16. gadsimtā (1590. gadā). No šāda viedokļa nevis švābu, bet Livonijas zemnieka sūdzība ir senākā vācu valodā sarakstītā *zemnieka sūdzības dziesma* vispār! Vai attiecīgās literārās tradīcijas pirmavots būtu meklējams Latvijā? Mūsu 13. gadsimtā sarakstītā “Atskaņu hronika”, piemēram, ir viena no senākajām vācu valodā sarakstītajām atskaņu hronikām. Te gan uzreiz ir vairākas piezīmes. Pirmkārt, švābu zemnieka un Livonijas zemnieka *sūdzības* var uzskatīt par senākajām zemnieku sūdzību dziesmām no vienota garāka dzejojuma viedokļa, kurā vienkopus uzskaitītas vairākas it kā “no zemnieka mutes” skanošas pārestības. Taču tie nekādā gadījumā nav senākie pierakstītie zemnieku protesti vai zemnieku dziesmas vispār. Atcerēsimies kaut vai zemnieku protesta divrindi no Vota Tailera 1381. gada sacelšanās laikiem Anglijā:

*When Adam delved and Eve span,
Who was then the gentleman?*²²

Šīs rindas 15. gadsimtā izplatījās pa visu Ziemeļeiropu, piedzīvojot tulkojumu vācu, holandiešu un pat zviedru valodā. Zviedrijā zemnieki gan 15. gadsimtā (tāpat kā Livonijā šajā laikā²³) bija personiski brīvi. Taču tas netraucēja viņiem paust protestu pret aristokrātiju. Vēlāk gan Zviedrija, kur zemnieki savu brīvību saglabāja, nebija pateicīga vieta šādām protesta dziesmām.

Savukārt Vācijā 16. gadsimtā līdz ar humānisma literatūras uzplaukumu, reformāciju un tai sekojošo Lielo zemnieku karu radās vesela politiskas un polemiskas literatūras tradīcija, kurā sakarā ar grāmatu un skrejlapu drukas palielināšanos tika ierauti visi sabiedrības slāņi. Intensīvā 16. gadsimta Vācijas garīgā dzīve radīja veselu literatūras tradīciju, kurā risināti sociālās taisnības un pilsoniskās kārtības jautājumi. Reformācijas piekritēji un humānistu izsmēja katoļu garīdzniecību, uzsverot tās parazitiskumu un attālinātību no garīgām vērtībām, pilsoniskie dzejnieki (Hanss Zakss u.c.) kritizēja dižciltīgos utt.²⁴ Plašu tautas slāņu iesaistīšanās reformācijas kustībā radīja priekšnoteikumus sociālās tautasdziesmas uzplaukumam.²⁵ Nav nekāds brīnums, ka *vidzemnieka dziesmai* identiskā vācu zemnieka sūdzības dziesma saistās tieši ar Švābiju, kas bija Lielā vācu

zemnieku kara sirds. Pats zemnieku karš sākās kā lokālu Dienvidvācijas (t.sk. Švābijas) zemnieku nemieru paplašināšanās 1524. gadā. Švābijā (Memmingenē) 1525. gadā tapa galvenās zemnieku prasības – “12 punkti”, kuros tika pieprasīta arī dzimtbūšanas atcelšana, klaušu samazināšana utt. Arī lielākais militārais pretspēks zemniekiem radās tajā pašā Švābijā (“Švābu savienība”). Šie trauksmainie notikumi atspoguļojās dažādos skrejlapu uzsaukumos, zemnieku manifestos,²⁶ balādēs (arī zemniekiem naidīgās),²⁷ zemnieku kara dziesmās ar draudīgā tautas spēka sludinājumu²⁸ utt. Nav izslēgts, ka šādos apstākļos jau 16. gadsimta pirmajā pusē šeit varēja rasties arī *švābu zemnieka sūdžība*, kuras pieraksts 17. gadsimtā varbūt ir tikai agrāk sacerētu dzeju interpretācija. Vēl jo vairāk tas varētu būt tāpēc, ka pēc zemnieku kara sakāves un dzimtbūšanas atjaunošanas Švābijā minēto notikumu atskaņas Vācijas publiskajā polemikā risinājās vēl visu 17. un 18. gadsimtu. Interesanti, ka švābu zemnieka sūdžībai bija vairāki varianti, kas izplatījās dažādos Vācijas reģionos, ieskaitot šobrīd Francijai piederošo Lotringu, kur, protams, “nabaga švābu zemnieka” vietā figurē “nabaga Lotringas zemnieks”.²⁹

Švābu zemnieka sūdžību vai tai līdzīgu dzejojumu jau pēc vācu zemnieku kara dzimušais Solomons Hennings (1528–1589) varēja dzirdēt vēl pirms “Vidzemes un Kurzemes hronikas” sarakstīšanas un iestrādāt to hronikas materiālā kā *Livonijas zemnieka sūdžību*.

Otra – daudz ambiciozāka hipotēze varētu būt par šīs dziesmas Livonijas izcelsmi. Tādā gadījumā šī zemnieku sūdžības dzeja, pārtulkota vācu valodā un kļūstot par pirmo monolīto zemnieku sūdžības dzeju, būs ievērojami ietekmējusi politiskos procesus vācu zemēs un visā Eiropā. No vienas puses, tas nebūtu nekas neparasts: Baltijā (un jo sevišķi Rīgā) jau 16. gadsimtā sākušās daudzas norises ar milzīgu nozīmi visā vācu un Eiropas kultūrvēsturē. Galu galā 16. gadsimtā Livonija bija pirmā zeme ārpus Vācijas, kurā nostiprinājās luterānisms. 1524. gadā, pateicoties Rīgas latviešu draudzes mācītāja Nikolaja Ramma iniciatīvai, dibināta *Bibliotheka Rigensis* – pirmā publiskā bibliotēka Ziemeļeiropā. Jau 1525. gadā – līdz ar vācu zemnieku kara sākumu – eksistēja luterāniska rokasgrāmata latviešu valodā.³⁰ 1527. gadā Rīgā uzvestā izrāde “Līdzība par pazudušo dēlu”, kuras autors ir bijušais franciskānis un Rīgas kannu lējējs Burkards Valdiss, skaitās viena no pirmajām un nozīmīgākajām reformācijas ideju sludinošām izrādēm Vācijas reformācijas kontekstā vispār. Šī paša Rīgas kannu lējēja 1543. gadā publicētajā “Ilustrētajā atskaņu hronikā” pirmoreiz vācu valodā parādās dzejas par ģermāņu valdnieku – romiešu uzvarētāju Arminiusu (Hermani), kurš ar laiku kļūst par visas vācu nacionālās identitātes stūrakmeni.³¹ Un visbeidzot – atšķirībā no daudzām Vācijas pilsētām Rīgai jau ļoti agri – 1530. gadā ir pašai sava dziesmugrāmata!³²

Tomēr ar pašu pirmo zemnieku sūdzību vācu kultūrvēstures kontekstā ir problemātiski. Šeit mūsu zemnieki, liekas, nebūs bijuši pionieri. Tam pretī runā viens moments: atšķirīgais zemnieku stāvoklis 16. gadsimta Livonijā un Dienvidvācijā. No zemnieku personiskās brīvības viedokļa Livonijā tas attiecīgajā laikā kopumā bija labāks. Šajā ziņā Livonijā (tāpat kā Ziemeļvācijā) lielāka ietekme bija spēcīgiem zemes kungiem, kas nepieļāva zemāko vasaļu varas nostiprināšanos, kā tas bija Švābijā, kur tieši sakarā ar šo apstākli arī izcēlās zemnieku karš.³³ Sevišķi Vācu ordenis bija naidīgs spēcīgai, neatkarīgai vasaļu kārtai. Neskatoties uz Livonijas lielāko vasaļu nepatiku, ordeņmestrs labprāt savā karaspēkā iesaistīja zemniekus un deva lēnus vietējas izcelsmes vasaļiem.³⁴ Kā uzsver Leonīds Arbuzovs un Edgars Dunsdorfs, 16. gadsimtā dzimtbūšanu Livonijā vēl nevar uzskatīt par realitāti.³⁵ Galu galā, “par spīti atsevišķos gadījumos izdotiem aizliegumiem, latviešiem visu gadsimteni bija tiesības nest ieročus. [...] latviešu karavīri piedalījās visos šī gadsimtena karos. [...] Ieroči bija brīva cilvēka pazīme. Tā kā latviešiem visu gadsimteni bija ieroči, šis fakts ir pretrunā ar tēzi, ka latvieši bija nebrīvi. Pretrunu var atrisināt, ja pieņemam, ka 16. gadsimtenī dzimtbūšana bija tikai uz papīra” (E. Dunsdorfs).³⁶ Dienvidvācijā turpretī jau 16. gadsimta sākumā bija izveidojusies īsta dzimtbūšana ar milzīgām kļaušām un nodevām, zemnieku piesaistīšanu pie zemes, mantas konfiskāciju pēc zemnieka nāves utt.³⁷ Švābu zemnieki ilgojās pēc pilnīgas neatkarības, atzīstot tikai lielo zemes kungu – Romas pāvesta un Vācijas ķeizara virskundzību. Taču lielie zemes kungi atšķirībā no Livonijas šeit bija vāji “uz vietas”, kur visu regulēja arvien pieaugošā zemākās vasalitātes vara, kas, savā labā interpretējot humānisma un reformācijas idejas, pakāpeniski kļuva par spēcīgu muižniecību. Livonijā Vācu ordeņa mestram un Rīgas arhibīskapam bija daudz lielāka vara. Šeit zemes kungi tiešām aizkavēja dzimtbūšanas nostiprināšanos.³⁸ Tā kā viņi bija katoļi, bet lielie vasaļi, kuri, atbalstot reformāciju, centās nostiprināt savu varu, – luterāņi, latviešu zemnieki drīzāk varēja simpatizēt zemes kungiem un vecās *Māras zemes* iekārtai. Tieši tādēļ arī Livonijā atšķirībā no vācu zemēm nenotika zemnieku karš.

Izšķirošais dzimtbūšanas smagumā bija apstākļi – vai zemes kungi bija izlēņojuši augstāko tiesas varu pār zemniekiem, kas vasaļiem deva gandrīz neierobežotu ietekmi arī citu jautājumu risināšanā. Atšķirībā no Švābijas, kur tā notika,³⁹ Livonijā zemes kungi šo tiesas varu principā paturēja sev.⁴⁰ Situācija mainījās pēc Livonijas sabrukuma, taču Vidzemes zemnieku stāvokli atkal uz laiku uzlaboja nonākšana Zviedrijas pakļautībā. Vienīgi Krievijas okupācija 18. gadsimtā ieviesa šeit smagu, nežēlīgu dzimtbūšanu līdz ar Krievijas cara piešķirtajām muižniecības privilēģijām. Un tieši šajā tumšajā laikā *Vidzemes zemnieka sūdzības dziesma* iegūst savu sociālo nozīmi

latviešu zemnieku un tiem simpatizējošo pilsētnieku vidū. Visām sociālajām norisēm vispirms jānobriest. Kā raksta Aleksejs Apinis, dzejoli par Vidzemes zemnieka postu “Blaufüss norakstījis no kādas viņam rokā nonākušas lapiņas. Tātad ar lielu drošības pakāpi var spriest, ka dziesmiņu tulkojis latvietis, varbūt Rīgas brāļu draudzes loceklis [...] Acīmredzot dziesmiņa tādā variantā un formā gāja apkārt latviešos [...] Ja tā, tad tas ir pirmais zināmais latviešu rakstītās sociālā protesta literatūras piemineklis.”⁴¹ Dzimtībušanas smagākajā laikā norisinājās paradoksāls process – hernhūtiešu inspirētais la-sīt- un rakstītprasmes pieaugums, kas ļauj mūsu zemnieku izglītības līmeni 18. gadsimta otrajā pusē uzskatīt par vienu no augstākajiem tālaika Eiropā.⁴² Tieši minētā iemesla dēļ šī vēlu nostiprinājusies “verdžība” guva mūsu tautā tik lielu ažiotāžu, radot augsni vēstures interpretācijai, kura jauno laiku situācijas cēloņus bieži nepamatoti attiecināja uz pagātņi. Turpretī dzejolītis par Vidzemes zemnieka postu liecina par mūsu saikni ar Eiropas kultūrvēsturisko tradīciju, kas vēlāk turpinājās latviešu klasiskajā literatūrā, ieskaitot 16. gadsimta vācu satīrisko sacerējumu motīvus “Mērnieku laikos”. Atsevišķi Latvijas vēstures mācīšanai nav jēgas, ja tā netiek skatīta Eiropas un pasaules kontekstā. Citādi, lūkojoties uz vēstures norisēm tikai “savā sētā”, mēs noteikti tālāk par “staigāšanu vizēs” netiksim. Arī mūsu Rietumu kolēģi savos pētījumos nedrīkstētu ignorēt Baltijas reģionu. Mūsdienu vācu zinātnieki, minot *švābu zemnieka sūdžību* “no 17. gadsimta” kā senāko, nemaz neiedomājas par šī paša (iespējams, Švābijā tapušā) sacerējuma daudz vecāka, pirmoriģinālam tuvāka varianta saglabāšanos Latvijas materiālā, kas ļautu tiem pilnīgāk izprast Vācijas sociālo vēsturi. Eiropas pagātņi nemaz nav iespējams apjēgt, ignorējot kādu tās reģionu vai laikposmu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Apinis A. Soļi. Senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. – Rīga, 2000. – 60. lpp.
- ² Latvijas PSR vēsture / Red. J. Zutis. – 1. sēj. – Rīga, 1953. – 116. lpp.
- ³ Atcerēsimies kaut vai 16. gadsimta sākuma Livonijas zemnieku stāvokļa aprakstu 1578. gadā publicētajā Baltazara Rusova hronikā, kur dominē pārticības un nemitīgu svinību ainas, pat ja tas ir apzināti pārspilēti.
- ⁴ Dunsdorfs E. Deviņviru spēks. – Stokholma, 1956. – 128., 129. lpp.; Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 408., 409. lpp.
- ⁵ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture .. – 406. lpp.
- ⁶ Mackensen L. Baltische Texte der Frühzeit. – Rīga, 1936. – S. 153.
- ⁷ Apinis A. Soļi .. – 56.–65. lpp.
- ⁸ Henning S. Liffländische Churländische Chronica. – Rostock, 1590. – S. 86.
- ⁹ Turpat.

- ¹⁰ *Olearius A.* Offt beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise, so durch Gelegenheit ... – Schließwig, 1647. – S. 94, 95.
- ¹¹ *Apinis A.* Soļi .. – 60. lpp.
- ¹² Turpat. – 61. lpp.
- ¹³ *Olearius A.* Offt beehrte Beschreibung .. – S. 95.
- ¹⁴ *Olearius A.* Moskowitische und Persianische Reise-Beschreibung. – Hamburg, 1696. – S. 57.
- ¹⁵ *Chartier R., Martin H.-J.* Histoire de l'édition française. Le livre conquérant Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle. – Paris, 1989. – P. 710.
- ¹⁶ *Potthoff O. D.* Kulturgeschichte des deutschen Handwerks. – Hamburg, 1938. – S. 171.
- ¹⁷ *Wolf R.* Texte und Melodien der Lieder // Politik & Unterricht: Zeitschrift für die Praxis der politischen Bildung. – 2001. – Nr. 2–3. – S. 33.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ <http://www.volksliederarchiv.de/text2183.html>
- ²⁰ *Wolf R.* Unterrichtsvorschläge // Politik & Unterricht: Zeitschrift für die Praxis der politischen Bildung. – 2001. – Nr. 2–3. – S. 14.
- ²¹ Folk World Ausgabe 32 12/2006. <http://www.folkworld.de/32/d/pfaff.html>
- ²² *Burke P.* Popular Culture in Early Modern Europe. – Farnham, 2009. – P. 88.
- ²³ Viduslaiku Livonijā muižniecība vispār nepastāvēja. Vasaļi (kuru vidū bija arī daudzi vietējas izcelsmes) nav muižnieki.
- ²⁴ Galu galā līdz ar M. Lutera radīto vienoto vācu literāro valodu un dažādo Vācijas zemju solidaritāti pret Romas kundzību pieauga arī vācu nacionālisms un ksenofobija, kas izsauca veselu antisemitisma vilni.
- ²⁵ *Kurz H.* Geschichte der deutschen Literatur. – Bd. 2. – Leipzig, 1870. – S. 7.
- ²⁶ *Freedman P.* Images of the Medieval Peasant. – Stanford, 1999. – P. 247.
- ²⁷ *Burke P.* Popular Culture .. – P. 111.
- ²⁸ Piemēram, pazīstamajā vācu politiskās cīņas dziesmā “*Wir sind des Geyers schwarzer Haufen*”, kas pamatā sacerēta pēc Pirmā pasaules kara, dažas rindiņas tomēr ir iestrādātas no zemnieku kara laika (1524–1526) dziesmas.
- ²⁹ <http://www.volksliederarchiv.de/text2186.html>
- ³⁰ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 101. lpp.
- ³¹ *Benario H. W.* Arminius into Hermann: History into Legend // Greece & Rome. – 2004. – Vol. 51, no. 1. – P. 87.
- ³² *Arbusow L.* Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. – Leipzig, 1921. – S. 720.
- ³³ *Zmora H.* State and Nobility in Early Modern Germany: The knightly feud in Franconia 1440–1567. – Cambridge, 1997.
- ³⁴ *Kļaviņš K.* The Significance of Local Baltic Peoples in the Defence of Livonia from the End of 13th to the 16th Century // The Clash of Cultures on the Baltic Frontier / Ed. A. Murray. – Aldershot, 2009. – P. 336.
- ³⁵ *Arbusow L.* Die altlivländischen Bauerrechte // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Bd. 23. – 1924–1926; *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 440. lpp.; *Kļaviņš K.* Der Rechtszustand der Eingeborenen im lettischen Distrikt Altlivlands: Mythos und Realität // Baltisch – europäische Rechtsgeschichte und Lexikographie / Hrsg. U. Kronauer und T. Taterka. – Heidelberg, 2009. – S. 83–90.
- ³⁶ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 439. lpp.

- ³⁷ *Strauss G.* Manifestations of Discontent in Germany on the Eve of the Reformation. – Bloomington; London, 1971. – P. 148–166.
- ³⁸ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 417. lpp.
- ³⁹ *Strauss G.* Manifestations of Discontent in Germany .. – P. 155.
- ⁴⁰ Turpat. – 432. lpp.
- ⁴¹ *Apīnis A.* Soļi .. – 61. lpp.
- ⁴² *Straube G.* Brāļu draudzes Vidzemē un latviešu identitāte // Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē. – Rīga, 1999. – 60. lpp.

Kaspars Kļaviņš

THE SONG IS NOT TO BLAME

Questions concerning the genesis and interpretation
of the Livonian Peasant's Complaint, as published
in the Solomon Henning's Chronicle

Summary

The poetic lament about the miserable conditions of the Livonian peasantry, published in the Solomon Henning's *Chronicle of Courland and Livonia* (Rostock, 1590) has, until now, been perceived in the Latvian public opinion and historiography as a true reflection of the Latvian peasants' life in the past. It has even been used as a proof of the myth of "Latvian enslavement" after the "arrival of German conquerors in the Baltics". Such opinion about this writing is still current in the present day. However, the existence of surprisingly similar verses in the German material (e.g. the *Complaint by Swabian Peasants* from the 17th century), as well as the different conditions of peasants in the 16th century Germany (especially Southern Germany) and Latvia (the peasants in Latvia were freer at that time), gives the reason to believe that the *Livonian Peasant's Complaint* is rather only a transplantation of a literary plot from the German Peasants' War to the conditions in the Baltics, while the original itself, in its oldest written form, has perished. On the other hand, the scientists in the West have, until now, ignored the verse about the Livonian peasant published in the Solomon Henning's *Chronicle*, believing that the *Complaint by Swabian Peasants*, as written down in the 17th century, is the oldest poetic complaint by peasants in the German-language literature. In view of these considerations, the conclusion is that the oldest peasants' complaint, published in German, has been preserved in the Livonian material.

Iesniegts 12.07.2010.